
Językowy obraz Araba w polszczyźnie wypowiedzi internetowych*

The Linguistic Image of Arabs in Polish Internet Comments

ZOFIA MIKOŃSKA

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3889-6407>

e-mail: zofia.mikonska@student.uj.edu.pl

Abstrakt. Artykuł stanowi próbę analizy obrazu Arabów w potocznej odmianie polszczyzny (na przykładzie komentarzy internetowych). Z uwagi na bardzo rzadkie kontakty Polaków z Arabami w przeszłości stereotyp ludności arabskiej nie posiada długiej historii, która mogłaby przyczynić się do pojawienia się utrwalonych form językowych. Obraz Arabów współcześnie jest nadal formowany w wyniku wzrostu liczby Arabów w Europie i powszechnego dostępu do informacji. Celem artykułu było nie tylko sprawdzenie, czy obraz Arabów ma charakter pozytywny czy negatywny, ale także określenie, jakie opinie o nich są wśród Polaków najpowszechniejsze. Trzy profile, które najczęściej pojawiały się w analizowanych materiałach, to stereotyp radykalnej religijności i agresji Arabów, stereotyp dotyczący relacji damsko-męskich w świecie arabskim oraz stereotyp związany z wyglądem. Zdecydowana większość tekstów zdradzała niechęć Polaków do Arabów.

Słowa kluczowe: Arab, stereotyp językowy, językowy obraz świata

Abstract. This article is an attempt to analyse the image of Arabs in colloquial Polish language (based on Internet comments). As the contacts between Poland and the Arab world were very limited

* Druk tomu sfinansowano ze środków Instytutu Filologii Polskiej UMCS. Wydawca: Wydawnictwo UMCS. Dane teleadresowe autora: Uniwersytet Jagielloński, Wydział Polonistyki, ul. Gołębia 16, 31-007 Kraków, Polska, tel.: +48 12 663 14 03.

in the past, the stereotype of Arabs does not have a long history which could result in consolidated language forms. Rather than that, the image of Arabs is still being created due to the increasing number of Arabs in Europe, as well as easy access to information. The goal was not only to examine whether Arabs are perceived in a negative or a positive way, but also to specify which opinions about them are most commonly shared by Poles. The three profiles that were most popular in the analysed material were: stereotype of radical religiousness and aggression of Arabs, stereotype of the relations between males and females in the Arab world and stereotype concerning the looks. The vast majority of texts revealed an unenthusiastic attitude of Poles towards Arabs.

Keywords: Arab, linguistic stereotype, linguistic image of the world

Od samych początków istnienia etnolingwistyki w centrum jej zainteresowań leżała rekonstrukcja językowego obrazu świata¹ danych wspólnot językowych (Bartmiński, 2012, s. 16). Jego istotnym elementem są przekonania o innych narodach oraz ich językowe realizacje. Interdyscyplinarne pojęcie stereotypu wykorzystywane jest w językoznawstwie – sposób mówienia o obcych odzwierciedla sposób myślenia o nich w danej społeczności (Bartmiński, 2009, s. 72–73). Najsilniej zakorzenione są przekonania o narodach i grupach bliskich jakiejś zbiorowości geograficznie lub historycznie. Współcześnie jednak, za sprawą globalizacji, zwiększonej mobilności oraz nieograniczonego przepływu informacji w internecie i innych mediach, również grupy odległe geograficznie mogą wchodzić w interakcje, a co za tym idzie – wzajemnie wyrażać o sobie zdanie i wytwarzać przekonania. Przedmiotem niniejszego artykułu jest językowy obraz Arabów utrwalony w polszczyźnie komentarzy internetowych, jego celem zaś odtworzenie tegoż poprzez analizę wspomnianych tekstów. Staram się go zrealizować, wykorzystując do tego pojęcie stereotypu językowego oraz profilowania, czyli kształtowania pojęć, ujmowania ich w określonych kategoriach i w określonej perspektywie, wydobywając w ten sposób zespół faset² (aspektów) opisu Arabów, które „układają się w swoiste konfiguracje i tworzą swoisty profil pojęcia” (Bartmiński, 1990, s. 117–118). Analizując układające się w fasety komentarze internetowe dotyczące Arabów, dochodzi się zatem do pewnego zestawu przypisywanych im cech, do ich językowego profilu.

Podstawę przedstawionych niżej analiz stanowią komentarze pochodzące z serwisu Wirtualna Polska, które powstały jako odpowiedzi na artykuły powiązane z Arabami. Portal ten należy do najpopularniejszych wśród Polaków, nie jest też silnie ukierunkowany politycznie (w sondażu z 2017 roku został wskazany jako

¹ Za Jerzym Bartmińskim językowy obraz świata rozumiem jako „zawartą w języku interpretację rzeczywistości, którą można ująć w postaci sądów o świecie” (Bartmiński, 1990, s. 117).

² Por. hasło *fasety* w PSWP (XI, s. 203–204).

preferowane źródło informacji dla osób o poglądach centrowych (*Media online*)). Obecny w przypadku komentarzy czynnik anonimowości użytkowników w internecie dodatkowo przyczynia się do swobody wypowiedzi, które często zawierają wulgaryzmy czy błędy językowe, z drugiej jednak strony stanowią bezpośrednie wyrażenie przekonań twórców. Analizie poddanych zostało 190 wpisów pochodzących z lat 2010–2020. W trosce o czytelność pracy przytoczona zostaje tylko treść komentarzy bez każdorazowego podawania adresu internetowego źródła; kontekst artykułu przywoływany jest jedynie w przypadkach, kiedy ma duże znaczenie dla analizy tekstu. W cytowanych tekstach poprawiono ortografię i interpunkcję.

Nie wdając się w szczegółowe rozważania terminologiczne i typologiczne, na które brak tutaj miejsca, wyjaśnię jeszcze, dlaczego w odniesieniu do analizowanych wypowiedzi internetowych używam w artykule, nieco umownie, określenia polszczyzna potoczna. Choć język potoczny łączy się ściśle z mówionością (por. np. EWojP, s. 141), to niewątpliwie pisana, internetowa odmiana polszczyzny³, jako język „mówiony zapisany”, bliska jest odmianie potocznej, kolokwialnej, jak ona bowiem, tak i język komentarzy internetowych jest swobodny, nieopracowany, stoi poniżej normy wzorcowej. Ponadto na istnienie odmian polszczyzny pisanych a swobodnych zwrócił uwagę jeszcze w dobie przed internetem Walery Pisarek w swojej klasyfikacji (EWojP, s. 407–408), również Stanisław Gajda uznaje język potoczny za funkcjonujący w postaci pisanej i mówionej (1982, s. 54)⁴. Kategoria potoczności pojawia się tu dla podkreślenia, że chodzi o obraz Araba w dyskursie potocznym, a nie np. publicystycznym czy w tekstach artystycznych.

1. DOTYCHCZASOWE BADANIA

Mimo że ślady kontaktów polsko-arabskich można odnaleźć już w średniowieczu, aż do XX wieku nie zachodziły one na dużą skalę i nie wiązały się z bezpośrednimi spotkaniami Polaków z Arabami (por. Switat, 2018). Dlatego też badania poświęcone językowemu obrazowi Araba w polszczyźnie nie są liczne ani pogłębione. Co prawda Jerzy Bartmiński uznaje stereotyp Araba za jeden z najlepiej zakorzenionych w polszczyźnie (Bartmiński, 2009, s. 99), nie podaje jednak przykładów utrwalonych form językowych odnoszących się do kultury

³ Więcej na jej temat zob. m.in. Grzenia (2000), Kita, Loewe (2016).

⁴ Por. też uwagi na temat postaci substancjalnej języka potocznego u Aleksandra Wilkonia (1987, s. 59–60); ostatecznie autor uznaje odmianę potoczną za mówioną, lecz dopuszcza również jej postacie pisane, które „nie odgrywają większej roli” – pamiętajmy jednak, że słowa te pisał w czasach, gdy komunikacja internetowa w Polsce w zasadzie jeszcze nie funkcjonowała (nieco zaskakuje, że słowa te zostały powtórzone w drugim wydaniu książki, z roku 2000).

arabskiej. Anna Tyrpa uwzględnia Arabów w swoim opracowaniu dotyczącym obrazu cudzoziemców w gwarach polskich, jednak słowo *arab* częściej występuje jako nazwa rasy konia niż jako etnonim (Tyrpa, 2011, s. 224–225). Obraz Arabów w dziennikach i pamiętnikach powstałych między XVI a XIX wiekiem analizuje Aleksandra Niewiara, dokumentując zmianę wyobrażenia o nieustraszonym beduińskim wojowniku w obraz człowieka chciwego, leniwego i kłótliwego; w przeszłości Arabowie byli często utożsamiani z Turkami, zwłaszcza w zakresie obyczajowości (Niewiara, 2000, s. 62–63). O Arabach wspomina także Krystyna Pisarkowa w artykule poświęconym konotacjom semantycznym nazw narodowości, stereotyp nie jest tam jednak opisany, a jedynie wspomniany (Pisarkowa, 1976). W ostatnich latach powstały bardziej szczegółowe analizy sytuacji Arabów w Polsce autorstwa Mustafy Switata (2015, 2017) oraz Agnieszki Oskierey (2011), można z nich uzyskać informacje dotyczące stereotypowego postrzegania Arabów przez Polaków, nie są one jednak skupione na językowej stronie stereotypu.

2. POJĘCIE ARABÓW I ZNACZENIE LEKSEMU ARAB

Arabowie pochodzą od plemion semickich zamieszkujących Półwysep Arabski i stanowią raczej wspólnotę kulturową niż naród, mimo że niektóre słowniki (SJPDor, USJP, WSJP) podają znaczenie tego etnonimu jako ‘członek narodu arabskiego’ (inaczej jednak w SL (I, s. 24), gdzie *Arab* to ‘z Arabii rodem’, *Arabia* zaś ‘kraj w Azji’). W ujęciu encyklopedycznym, np. w *Encyklopedii powszechnej* (EPWN, II, s. 70), *Arabowie* to ‘grupa ludów’. Można by tu więc mówić o dwóch rodzajach znaczenia: obiegowym, potocznym i fachowym, ścisłym. Nadto przywołane SJPDor, USJP oraz WSJP definicje *narodu* stwierdzają zgodnie, że cechują go m.in. wspólne interesy polityczne i gospodarcze, czego nie da się powiedzieć o wspólnocie arabskiej, tworzącej blisko 20 państw. Nawet gdyby uznać, że Arabowie faktycznie stanowią jeden naród, trudno byłoby znaleźć zgodne kryteria wyznaczające, kto do tego narodu przynależy; obok najprostszej definicji, stanowiącej, że Arabem jest ten, kto posługuje się językiem arabskim, istnieje szereg innych poglądów, odwołujących się do wspólnotowości kulturowej, etnicznej czy historycznej, które nie zawsze pozostają ze sobą w zgodzie, por. (EALL, I, s. 130–131; EALL, III, s. 344–348).

Wraz z pojawieniem się islamu rozpoczęły ekspansję terytorialną, której skutkiem była arabizacja podbitych ludów. Narody arabskie wywodzą się z różnych cywilizacji i tradycji, zostały jednak zjednoczone poprzez przyjęcie w krąg kulturowy języka arabskiego, związanego pierwotnie z Koranem, który jako święta księga muzułmanów odgrywa do dziś znaczącą rolę w kulturze i literaturze. Za kraje arabskie uznaje

się: Arabię Saudyjską, Zjednoczone Emiraty Arabskie, Bahrajn, Kuwejt, Jemen, Oman, Katar, Irak, Jordanię, Liban, Syrię, Maroko, Tunezję, Algierię, Libię, Egipt, Sudan, Mauretanię oraz Saharę Zachodnią, do Ligi Państw Arabskich należą także Somalia, Dżibuti, Komory oraz Autonomia Palestyńska (EPWN, II, s. 70). Szacunki dotyczące liczebności Arabów wahają się pomiędzy 300 (Górak-Sosnowska, 2007, s. 26) a 420 (Nydell, 2018, s. 11) milionami osób. Warto tu podkreślić, że obiegowe, potoczne znaczenie etnonimu *Arab* (jako nazwy narodu, a nie wspólnoty kulturowej) pojawia się nie tylko w polszczyźnie potocznej, lecz również w języku oficjalnym, w sondażach CBOS. Twórcy sondaży nie tylko wykorzystują to określenie na równi z nazwami narodowości, ale też sami piszą o Arabach jako o narodzie⁵:

Wobec sześciu **narodów** zaobserwowaliśmy wzrost niechęci, przy czym w stosunku do pięciu z nich – Chińczyków, Wietnamczyków, Turków, Litwinów, **Arabów** – jest on niewielki (Omyła-Rudzka, 2012, wyróż. Z.M.).

Nie jest to pojedynczy przykład. Arabowie nazywani są narodem w wielu edycjach sondażu⁶. Autorzy nigdy nie wyjaśniają tego, które kraje są przez nich uznawane za arabskie, piszą tylko, że jest to więcej niż jedno państwo:

Przy obliczaniu współczynnika korelacji między sympatiami Polaków do poszczególnych narodów a ich rozwojem społeczno-ekonomicznym wyłączeni zostali: 1) Romowie, gdyż są narodem niemającym własnego państwa, 2) **Arabowie, którzy zamieszkują kilka krajów** [...] (Omyła-Rudzka, 2012, wyróż. Z.M.).

Brak wiedzy o Arabach (i to wiedzy podstawowej) występuje zatem nie tylko u „przeciętnego” Polaka i objawia się nie tylko w wypowiedziach potocznych.

3. ARABOWIE W POLSCE

W historii Polski nie ma zatem zbyt wielu śladów bezpośrednich interakcji z Arabami. Do XIX wieku niewielu Polaków podróżowało na Bliski Wschód, polska orientalistyka rozwinęła się później niż zachodnioeuropejska (Switat, 2018, s. 118–119). Przekonania o Arabach są zatem w dużej części przeniesione na grunt polski z Zachodu. W latach 50. ubiegłego stulecia w Polsce zaczęli pojawiać się Arabowie, którzy przybyli do kraju głównie w celu podjęcia edukacji, a których

⁵ Na ten błąd metodologiczny zwraca uwagę także Mustafa Switat (2015, s. 231), przywołując w swojej pracy wyniki badań sondażowych.

⁶ Na przykład: Omyła-Rudzka (2017, 2019), Strzeszewski (2005, 2007, 2008), Wądołowska (2010).

część zdecydowała się po ukończeniu kształcenia pozostać tu na stałe. Po roku 1989 Arabowie również przybywali do Polski, już nie tylko w celach edukacyjnych, ale także z powodów zawodowych. Łączna liczba osób pochodzenia arabskiego w Polsce to około 10 000. Współcześnie Arabowie przybywają do Polski coraz częściej w celach turystycznych (Switat, 2015, s. 224–226). Badania M. Switata (2015, s. 227) dowodzą, że większość mieszkających na stałe w Polsce Arabów (80%) może pochwalić się wyższym wykształceniem, pozostali mają wykształcenie średnie. Niepochlebne wyobrażenia o Arabach (którzy kojarzeni są głównie z pracą w lokalach gastronomicznych) nie są zgodne z doświadczeniami bezpośrednimi, jakie Polacy mogliby mieć z przedstawicielami diaspory arabskiej we własnym kraju (Switat, 2015, s. 231–232). Opinie te kształtują się raczej na podstawie przekazów medialnych, dotyczących krajów zachodnich, w których Arabowie stanowią znacznie większą część społeczeństwa. Według sondaży nastroje Polaków wobec Arabów są od wielu lat niezmiennie negatywne, co zgodne jest ze sposobem przedstawiania ich w mediach. Kolejnym aspektem w kształtowaniu obrazu Arabów jest powszechne synonimiczne traktowanie nazw *Arab* i *muzułmanin*. Prawdą jest, że islam stanowi wiarę dominującą w krajach arabskich, jednak żyją w nich także wyznawcy innych religii, a większość mużulmanów na świecie nie pochodzi z krajów arabskich – islam to religia dominująca także na przykład w Indonezji czy Malezji. Arabowie są jednak przez Polaków utożsamiani z mużulmanami – wykazują na to badania ankietowe (Oskiera, 2011, s. 155–157), uwidacznia się to także w dyskursie publicznym, co postaram się wykazać w niniejszym artykule. Z religijnością Arabów w oczach Polaków wiąże się radykalizm i fundamentalizm (Oskiera, 2011, s. 157).

4. JĘZYKOWY OBRAZ ARABA W KOMENTARZACH INTERNETOWYCH

Rekonstrukcja językowego obrazu Araba oparta jest na wpisach internautów, z jednej strony z uwagi na dużą ilość dostępnego materiału badawczego, z drugiej – ze względu na swobodę wypowiedzi właściwą temu rodzajowi tekstów, która przyczynia się do ich autentyczności.

Podobnie jak w przypadku sondaży Arabowie przez niektórych autorów postów określani są nacją. Niejasność granic tej wspólnoty wśród Polaków ujawnia się także w sferze geografii – nie wiadomo, którym krajom odpowiada „Arabia”, przynależą do niej Arabowie, a więc i mużulmanie: „Ramadan w **Arabii**, Wielki Post w Polsce! Święta obchodzimy we właściwym miejscu – my w Polsce, oni w Arabii” (*Muzułmański post*).

We wpisach internautów wielokrotnie uwidacznia się także utożsamianie muzułmanów z Arabami. Brak tego rozróżnienia w różnych rodzajach tekstów udowadnia, że silna stereotypizacja obrazu Arabów wśród Polaków związana jest właśnie przede wszystkim z bardzo niejasną definicją samego etnonimu. Przyczynia się to do powstawania bardzo dużej liczby komentarzy dotyczących zagrożenia, jakie rzekomo niosą ze sobą Arabowie z racji wyznawania islamu. Bardzo często, na przykład w przypadku artykułów o uchodźcach czy imigrantach, pojawiają się opinie, jakoby Arabowie chcieli za wszelką cenę narzucić swoją kulturę i obyczajowość krajom europejskim, do których przybywają. Imigranci postrzegani są jako niebezpieczeństwo, inwazja, zagrożenie dla życia: „Polskę czeka **Arabski najazd**, odczekać, aż wpuścimy Arabów do siebie w postaci wykupu ośrodków wczasowych, a wtedy będą nadawać i w Polsce, i to jest zdrowe! Tak trzymać, unikniemy **arabskiego holokaustu**” (*Al-Dżazira*).

Często poruszana jest kwestia przemocy oraz terroryzmu, stanowiących, według autorów niektórych komentarzy, zjawisko niezwykle powszechne wśród Arabów. Wzrost ich liczebności w Europie ma zdaniem komentujących przynieść nowy porządek społeczny oraz liczne zamachy i ataki terrorystyczne:

Arabowie proszą o udostępnienie lokalu, w którym mogliby się spotykać, wymieniać doświadczeniami i radami. Należy również dostarczyć kilka lektur – **ABC ładunków wybuchowych**, **Bomba domowej roboty** itp. (*Władze Poznania*).

Z komentarzy zawierających stereotypowe przekonania na temat Arabów udało mi się wyszczególnić trzy fasety ich stereotypowego profilu: fasetę Araba najeźdźcy, fanatyka religijnego, fasetę dotyczącą relacji damsko-męskich w świecie arabskim i arabskiego modelu rodziny oraz fasetę wyglądu Arabów. We wpisach znalazłam 150 fraz i określeń, na podstawie których zostały one wyodrębnione. Zdecydowanie najpowszechniejszy jest obraz Araba najeźdźcy – odwoływano się do niego w 88 ze 150 fragmentów, co stanowi 59% całości. Trzydzieści pięć określeń (czyli 23%) dotyczyło profilowania związanego z wyglądem Arabów, 27 (18%) odnosiło się do relacji damsko-męskich w świecie arabskim. Podział ten jest oczywiście zależny od treści komentowanych artykułów – wiadomości dotyczące uchodźców, migrantów, islamu pojawiają się w mediach najczęściej z uwagi na ich znaczenie dla społeczeństwa i polityki – dlatego nie może zostać uznany za ogólną charakterystykę stereotypu Arabów. Warto zwrócić również uwagę na fakt, że wpisy umieszczane w internecie cechują się często znacznie większą wrogością niż podobnego charakteru wypowiedzi wygłaszane podczas bezpośredniej rozmowy (por. Winiarska, 2020, s. 164–165). Zjawisko to nosi nazwę efektu kabiny pilota (Pyżalski, 2012) i wynika z bagatelizowania przez sprawców przemocy słownej efektów ich działań, kiedy mają one miejsce w przestrzeni wirtualnej i kiedy emocje i reakcje poszkodowanego nie są dla nich widoczne (Jabłońska, 2018, s. 104).

4.1. Arab najeźdźca, fanatyk religijny

Pierwsza fasetka profilowanego stereotypu, pojawiająca się w największej liczbie wypowiedzi, związana jest z fanatyzmem religijnymi, terroryzmem i agresją. Arabowie postrzegani są jako nietolerancyjni wobec innych wyznań, niezdolni do życia w otoczeniu innych kultur, narzucający swoją obyczajowość i walczący o dominację. Wizja osiedlania się Arabów w Europie jest wizją katastroficzną. Komentujący powołują się na sytuację krajów Europy Zachodniej, w których odsetek ludności pochodzenia arabskiego jest wyższy, a w których rdzenni mieszkańcy są rzekomo terroryzowani przez imigrantów i uchodźców: „Niby co powiedziała nie tak? **Mało wam gwałtów? Ożenków z dziewczynkami? Terrorystów i ekstremistów?** No tak, Wam mało. Moim znajomym za granicą już nie tak mało” (*Kurator*).

Krytykowane są zarówno obyczajowość arabska i islam, jak i po prostu charakter pojedynczych osób. Wielu komentujących twierdzi, że w naturę Arabów wpisane są cechy takie jak chciwość, agresja czy nieuczciwość. Szczególnie podkreślony jest brak możliwości koegzystencji Arabów z Europejczykami, zintegrowania ich ze społeczeństwem:

Spróbuj Arabowi powiedzieć, że Allah i Bóg wyznawany przez chrześcijan to ten sam jedyny Bóg, a zobaczysz reakcję (*Polacy powinni*);

To Arabcy nie mają tolerancji, przyjdź z krzyżem na szyi do Arabów u siebie, to utną ci łeb. Jak rodzisz się w islamie, to masz wierzyć w Allacha, jeżeli odrzucisz wiarę, to twoja własna rodzina ma cię zabić, by zmasać plamę na swoim honorze (*Polacy powinni*).

Wizja nieuchronnie postępującej dominacji Arabów podkreślona jest poprzez wykorzystywanie obrazowego słownictwa, ukazującego migrantów jako niszcząco-cielską siłę, zagrożenie⁷:

Jak można pozwalać na to, aby uchodźcy w sposób niekontrolowany rozprzestrzeniaли się po Europie – to **najeźdźcy, to nawala islamska** (*Imigranci*);

Islamska **zaraza zalewa** Europę! (*Nauczycielka*).

Ważny element stereotypu Araba najeźdźcy to przekonania związane z islamem. Arabowie są bardzo silnie utożsamiani z religią, a islam, mimo że obecny w Europie (także w Polsce) od wieków, postrzegany jest bardzo negatywnie. Wielu komentujących uznaje go nie za religię, ale raczej ideologię:

⁷ Obydwa komentarze dotyczą muzułmanów, nie Arabów, jednak przywołuję je z racji na wcześniej podkreśloną tendencję do synonimicznego rozumienia tych dwóch nazw.

Islam to **gorsze od nazizmu** i ta **ideologia śmierci** powinna zostać zniszczona! (*Nauczycielka*);

Nie mam problemu z muzułmanami. To w większości dobrzy ludzie. Mam problem z islamem. **To nie tylko religia, ale i totalitarny ustrój państwowy, jak faszyzm i komunizm** (*Muzułmański post*).

Obecność muzułmanów to groźba nie tylko dominacji kulturowej i obyczajowej, ale także społeczno-politycznej, niebezpieczeństwo wprowadzenia ustroju totalitarnego.

Islamista to jedno z najczęściej pojawiających się określeń muzułmanów, które przeszło znaczną zmianę, jeśli chodzi o zakres znaczeniowy. Początkowo oznaczało po prostu wyznawcę islamu, muzułmanina. Następnie odnoszono je do badacza, znawcy religii, natomiast dzisiaj używane jest głównie dla nazwania zwolenników islamizmu, czyli ideologii fundamentalizmu islamskiego. W przypadku języka potocznego wyraz *islamista* często występuje jako synonim muzułmanina, jednak nie jest w takich przypadkach pozbawiony pejoratywnego nacechowania. Powszechne używanie go w komentarzach na określenie muzułmanów w ogóle kształtuje negatywny obraz islamu – wpisuje fundamentalizm w jego naturę:

Litujecie się dzisiaj nad **islamistami**, a zadajcie sobie pytanie – czy **islamiści** zlitują się nad tobą i twoją rodziną, gdy poczują, że są silniejsi niż narody, które ich przygarnęły! (*Arabskie głosy*);

Islam promuje zło i nietolerancję. Musimy się bronić. A tych, którzy się dopatrują wykluczenia **islamistów** w szkołach, pytam: a co z wykluczeniem dzieci ateistów? Przecież żaden ateista nie uczy swoich dzieci, jak innym podrzywać gardła (*Kurator*);

Tylko **Araby-islamiści** są do tego zdolni (*Na giełdzie*).

Islamista może zatem stanowić synonim określeń *Arab*, *muzułmanin*, *uchodźca*. W każdym z tych przypadków wykorzystanie słowa *islamista* przyczynia się do negatywnej oceny opisywanej osoby, przypisując jej cechę fundamentalizmu religijnego:

Nawet jeśli jest to zmyślane, to takie sytuacje mogą się zdarzyć, mało mamy sygnałów o takich wydarzeniach w innych krajach? Lepiej dmuchać na zimne. Jeżeli ktoś jest za przyjęciem **islamistów**, to nie musi jeździć na wycieczki, tylko niech ich przyjmie do własnego domu (*Na giełdzie*).

W powszechnym użyciu są także czasownik *islamizować* oraz pochodzący od niego rzeczownik odczasownikowy *islamizacja*, związane z rozprzestrzenianiem się religii i obyczajowości muzułmańskiej: „Budują meczety i szkołę imamów do nich – to jest dopiero sposób na **islamizację** Europy – bez jednego wystrzału

zislamizowali Niemcy, niedługo **wprowadzą szariat**, wtedy dopiero obudzą się durnowate władze Unii” (*Arabskie głosy*).

Islam to religia niezwykle zróżnicowana. Na całym świecie występuje wiele jego odmian, od ruchów ultrakonserwatywnych (na przykład wahhabizm) po nurty mistyczne (sufizm). Komentarze nie odzwierciedlają tej różnorodności. Islam utożsamiają z radykalizmem, a założenia całej religii mają według komentujących moralnie zły charakter: „Islam to religia szatana, reprezentuje wszystko, czemu przeciwstawia się dobro” (*Małżeństwo z ofiarą*).

Ciekawy paradoks stanowią pojawiające się w komentarzach opinie dotyczące polskich Tatarów, którzy od wieków wyznają islam. Tatarzy jako wyznawcy islamu są już akceptowani, „mają prawo” mieszkać w Polsce (choć nie według wszystkich internautów):

Jedyni muzułmanie, którzy **mają prawo do mieszkania w Polsce, to Tatarzy**. Reszta won, wracać do siebie (*Wychodujemy radykałów*);

Chazbijewicz ma rację i mówi prawdę, ale **on jest Tatarem, a ci od dawna są w Polsce** i zasymilowali się z nami, ale ten Palestyńczyk? O czym on mówi? Większość z nich, o ile są Arabami, bardzo dosłownie traktuje nakazy swojego Koranu (*Muzułmanie w Polsce*);

I proszę sobie oczu nie puszyć tak zwanymi polskimi Tatarami. Jeżeli ktoś po 20 pokoleniach mieszkania w Polsce nadal nazywa się Tatarem, to żaden z niego Polak (*Salman Rushdie*).

Na podstawie powyższych komentarzy można postawić hipotezę, że to nie religia stanowi największą przeszkodę w integracji Arabów ze społeczeństwem europejskim, ale sam fakt ich „arabskości”. Można tak wnioskować, ponieważ według dużej części internautów odmienna religia nie stanowiła przeszkody w integracji Tatarów ze społeczeństwem polskim, natomiast w przypadku Arabów islam przedstawiany był jako czynnik uniemożliwiający pokojową koegzystencję. Argumentem potwierdzającym według komentujących stereotyp Araba najeźdźcy jest radykalny charakter religii muzułmańskiej, jednak porównanie wypowiedzi na temat religijności Arabów do opinii na temat wyznawców islamu należących do innych grup etnicznych pozwala przypuszczać, że nieustępliwość i agresja przypisywane są po prostu charakterowi i naturze ludności arabskiej, nie ich wyznaniu.

4.2. Arabski model rodziny

Kolejna fasetą profilu stereotypu Araba związana jest z relacjami damsko-męskimi w świecie arabskim. Kultura arabska bez wątpienia ma patriarchalny charakter, religia muzułmańska dopuszcza wielożeństwo, znane są również w Polsce

historie kobiet, które doświadczały przemocy domowej w krajach arabskich. Te sytuacje nie są oczywiście standardem życia rodzinnego w świecie arabskim, jednak mechanizm tworzenia stereotypów uogólnia wizerunek Araba w relacjach z kobietami i tworzy z niego tyrańca, odbierającego wolność i prawa partnerce: „A muzułmanki gdzie? A, zaPOMniałem, że **siedzą w domu z kagańcem na twarzy i przykute kajdankami do kaloryfera**” (*Muzułmański post*).

Według komentujących kobiety są pozbawione podstawowych praw i wolności w podejmowaniu decyzji, a także doświadczają na porządku dziennym przemocy fizycznej. Kobiety w hierarchii społecznej nie tylko stoją niżej niż mężczyźni, ale są traktowane gorzej od zwierząt:

W islamie **kobieta jest mniej warta od psa** (*Prawo islamskie*);

W ich trzech fundamentach ideologicznych, w Koranie, szarii i hadisach jest opisane całkowicie, jak powinno wyglądać życie muzułmana, włącznie z zabijaniem niewiernych i **traktowaniem kobiet gorzej od psów!** (*Irak*).

W opinii komentujących małżeństwo z Arabem nie może być udane, stanowi wręcz niebezpieczeństwo dla kobiety: „Pomieszanie pojęć! Nietolerancja to nie lekkomyślność. **Córka zamężna z Arabem, to dla niej duże zagrożenie**” (*Polacy powinni*).

Życie kobiety w świecie arabskim jest według autorów komentarzy pełne zagrożeń i niepewne. Pojawiają się informacje o małżeństwach aranżowanych oraz o ślubach zawieranych z dziewczynkami. Po małżeństwie codzienność kobiety ma obracać się wokół spraw domowych i rodzinnych:

Islam powinien być zakazany w Polsce. Religia, która mówi, że **możesz bić żonę**, gdy nie jest posłuszna, gdzie **ojcowie gwałcą swoich synów i córki**, gdzie **dozwolony jest seks z 12-latką** (*Muzułmański post*);

Jak to uczyła! Muzułmanka ma **siedzieć w domu i rodzić dzieci!** (*Nauczycielka*).

Komentujący są jednego zdania – małżeństwo z Arabem nie może się udać, a zdecydować się na nie mogą jedynie kobiety naiwne, które pozwolą zwieść się pozorom i uwierzyć w obietnice narzeczonego o szczęśliwym przyszłym życiu w jego ojczyźnie. Decyzja o związku z Arabem postrzegana jest jako nieodpowiedzialna i głupia: „Matce współczują straty dziecka oraz **głupoty. Trzeba być naprawdę pozbawioną rozumu, żeby wiązać się z Arabem**” (*Gdynia*).

Bardzo często arabski model rodziny, a właściwie seksualność Arabów, ujmowana jest w kategoriach zwierzęcych. Fauna jest źródłem wielu porównań i przysłów obecnych w języku codziennym. W przypadku Arabów charakter takich

porównań jest zdecydowanie negatywny. Twórcy komentarzy krytykują wysoką dzietność Arabów, porównując ich życie rodzinne do świata zwierząt, dla których reprodukcja stanowi najważniejszy cel: „Oni mają po kilka żon, więc i po kilkanaście dzieci, **plodzą się jak szarańcza**” (*Arabskie głosy*).

Najczęściej pojawiającym się stereotypem związanym ze zwierzętami jest jednak obecne w bardzo wielu komentarzach oskarżenie o zoofilię. Większość komentujących wyraża przekonanie o odbywaniu przez Arabów stosunków seksualnych z kozami. Ten element stereotypu jest na tyle powszechny w świadomości Polaków, że w języku funkcjonują obraźliwe określenia z nim związane, takie jak *koziodupce*, *kozojeby*, *kozi synowie*⁸:

Dajcie im jeszcze poznać swoje żony do łóżek, **wtedy kozy odpoczną!** (*Władze Poznania*);

Pieprzone **koziodupce** znad Zatoki... (*Arabskie głosy*);

Kozi synu, nie strasz, nie strasz, bo się zesrasz, w Polsce nikt się nie boi **kozich synów** od proroka pedofila (*Wyhodujemy radykałów*).

Opisywanie Arabów za pomocą nazewnictwa i metafor związanych ze zwierzętami odbiera im człowieczeństwo, ukazuje ich jako mniej rozwiniętych pod względem kultury, prymitywnych i brutalnych, poddających się cielesnym i zwierzęcym instynktom.

4.3. Wygląd Araba

Ostatnia faseta stereotypu wiąże się z cechami wyglądu zewnętrznego. Odmienna aparycja Arabów to podstawowa cecha, na podstawie której można odróżnić ich od rdzennych Europejczyków. Nieco ciemniejsza karnacja, ciemne włosy i oczy, a także odmienny ubiór pozwalają na przyporządkowanie danej osoby do grupy „innych, obcych”, bez wiedzy o ich pochodzeniu czy religii. Różnice w wyglądzie bardzo często przywoływane są przez autorów komentarzy. Jednym z najczęściej używanych określeń jest *ciapaty*. Można przypuszczać, że słowo pochodzi od nazwy pieczywa (*chapati*), popularnego w kuchni indyjskiej, pakistańskiej i bangladeskiej. Wyraz nie przynależy jednak do stosunkowo licznych przymieszek pochodzących od typowych dla danej społeczności potraw (jak na przykład

⁸ Tego rodzaju obelgi wykorzystywane są nie tylko w odniesieniu do Arabów – z autopsji znam przykład nazwania w ten sposób Greków przez Macedończyka. Częstotliwość pojawiania się tych określeń zarówno w analizowanych komentarzach, jak i dowcipach pozwala jednak przypuszczać, że Polacy w dużej mierze kojarzą je z Arabami.

zabojady czy *makaroniarze* na określenie Francuzów i Włochów⁹). Leksem *ciapaty*, jak się wydaje, odnoszony jest do przedstawicieli różnych grup etnicznych – osób pochodzących z Azji Południowej, ale także Arabów, dlatego można przypuszczać, że funkcjonuje jako określenie związane z wyglądem zewnętrznym (ciemniejszą karnacją), a większość użytkowników nie jest świadoma możliwego etymologicznego powiązania z kuchnią jednego tylko regionu:

Pamiętacie, co było w Paryżu, jak banda **ciapatych** chciała narzucić swoje prawa całej Francji? (*Polacy powimi*); Jestem nacjonalistą i rasistą, **ciapaci** precz z Polski (*Spór o muzułmanki*).

Z kolorem skóry związana jest największa liczba nazw nawiązujących do wyglądu Arabów. Inne leksemy to: *beżowy*, *opalony*, *kremowy*, *śniady* oraz *kolorowy*, w jednym z komentarzy pojawia się także rzeczownik *wędzonka*:

Rozumiem, że to żart, bo chyba taki głupi nie jest, **beżowych** i czarnych należy wypędzić, a nie integrować się z nimi (*Oryginalny pomysł*);

Takich historii będzie więcej, w stolicy sporo kobiet paradyje za rączkę z **opalonymi** panami (*Gdynia*);

Absolutnie **kremowy syn** powinien być przy ojcu. Adios, niech jadą do Maroka (*Gdynia*);

I wiecie, co mi się w tym momencie najbardziej podobało? Morze białych twarzy. Żadnego **asfaltu**. Żadnych **wędzonek**. Żadnych **przesadnie czarnobrodych**. Żadnych **burek i trumiennych chust** (*Radykalizacja*).

Oprócz nazw odnoszących się do śniadej karnacji w komentarzach dotyczących Arabów pojawiają się także obraźliwe określenia osób czarnoskórych, takie jak *asfalt*, *bambus*:

A czemu nie napiszecie, że **asfalty** muslimskie zgwałciły Włoszkę, która im pomagała w ośrodku! (*Arabskie głosy*); Polska dla Polaków, **bambusów** wywalić (*Muzułmański post*).

Stereotypowym elementem wyglądu arabskich mężczyzn jest według komentujących także długa broda: „Nareszcie... UE bierze się za tych **brodatych sqrwysynów!**” (*Włosi za zakazem*).

Wśród komentarzy nie było żadnego odnoszącego się do tradycyjnego arabskiego ubioru męskiego, jednak bardzo wiele wypowiedzi dotyczyło sposobu ubierania się kobiet, zwłaszcza zwyczaju zakrywania włosów i twarzy. Występujące

⁹ Przejwiska tego typu licznie występują także wśród członków mniejszych zbiorowości, na przykład mieszkańców wsi, por. Kurdyła (2014, s. 110–111), Kurdyła, Liszka, Zachacz (2015).

w języku polskim podobieństwo nazwy *burka* do zoonimu *Burek*, jednego z najpopularniejszych psich imion, a także do słowa *burak*, wykorzystywanego jako określenie osób nieprzestrzegających zasad dobrego wychowania, stwarza możliwość ośmieszenia oraz pejoratywnego nacechowania ubioru arabskich kobiet:

Popieram ten krok, aby zakazać noszenia **burków** na twarzy! Oraz wszystkie **burki** niech wracają do siebie i tam paradują w swoich **szmatkach** (*Włosi za zakazem*);

burki-buraki Burki... Wynocha do **burkowni!** (*Włosi za zakazem*);

A ja nie rozumiem... Mój sąsiad ma **Burka**, ale wcale nie nosi go na twarzy, tylko ciąga na smyczy (*Włosi za zakazem*).

Równie degradujące jest częste nazywanie arabskiego nakrycia głowy *szmatą*, a kobiet *szmaciarkami*. Komentarze sugerują również, że stroje arabskie mogą stanowić kamuflaż, na przykład w przypadku ataków terrorystycznych. Wynikający z wpisów obraz kobiety w tradycyjnym stroju muzułmańskim nacechowany jest zatem niezwykle wrogo – kojarzona jest ona z niechlujstwem i brudem (poprzez nazwanie ubrania *szmatą*), ale także z zagrożeniem, niebezpieczeństwem:

Muzułmanki niech sobie noszą te **szmaty** na gębach u siebie (*Włosi za zakazem*);

Przecież taka może mieć pod tymi **szmatami** ukrytą bombę, czy ten ich **ulubiony pas** (*Spór o muzułmanki*);

Bałabym się chodzić koło takiego zakutanego w **szmaty** człowieka, nigdy nie wiadomo, kto się tam pod szmatami ukrywa!¹⁰ (*Francja zakazuje*).

Przeprowadzona analiza miała na celu odtworzenie językowego obrazu Araba głównie na przykładzie komentarzy, które reprezentowały odmianę potoczną polszczyzny, właściwą wypowiedziom umieszczanym w internecie. Warto jednak zauważyć, że podobny profil stereotypu pojawia się w dowcipach i memach¹¹ – powielone zostają przekonania o terroryzmie, stosunkach damsko-męskich oraz zoofilii. Język dowcipów nie zawiera tyłu wulgaryzmów co komentarze, nie jest nacechowany emocjonalnie – wynika to z jednej strony z odmiennej natury tekstu, który z założenia ma być wielokrotnie powtarzany i przekazywany różnym osobom (wypowiedź powinna zatem być bardziej stonowana), z drugiej strony agresywny

¹⁰ Komentarz odnosi się do *człowieka*, jednak zamieszczony został pod artykułem dotyczącym zakazu zasłaniania twarzy we Francji, można zatem uznać wpis za związany z kobietami (mężczyźni nie mają w zwyczaju zasłaniania twarzy).

¹¹ Dowcipy i memy także stanowiły przedmiot przeprowadzonej analizy, jednak z uwagi na objętościowe ograniczenie artykułu ich przykłady nie zostały przywołane w niniejszym tekście.

wydzwięk mógłby utrudnić osiągnięcie efektu komicznego. Obecność tych faset stereotypu w dowcipach pozwala jednak stwierdzić, że tego rodzaju przekonania o Arabach powszechne są wśród zdecydowanej większości Polaków – żarty odwołują się zawsze do wiedzy uznawanej za ogólnie znaną, ponieważ ich zrozumienie powinno być łatwe dla ogółu społeczeństwa.

Postrzeżenie świata w kategoriach „swojskości” i „obcości” stanowi zjawisko powszechne, a przez to naturalne, również stereotypy same w sobie nie powinny być postrzegane całkowicie negatywnie – redukują nadmiar informacji i uzupełniają brakującą wiedzę na temat danych grup czy zjawisk, pełniąc funkcję społecznie integrującą (por. Winiarska, 2020, s. 163). Inny charakter posiadają natomiast uprzedzenia, czyli tzw. stereotypy złośliwe, które prowadzić mogą do stygmatyzacji czy agresji. Stereotyp Araba przynależy do tej drugiej grupy. Wynikający z analizowanych tekstów obraz posiada zdecydowanie negatywny wydzwięk, autorzy wypowiedzi w większości przypadków nie ukrywali swojej wrogości wobec Arabów i ich kultury. Z uwagi na gatunkowe, tematyczne i ilościowe ograniczenie omawianych tekstów analiza nie może zostać uznana za całościową, określa jednak ogólne tendencje myślenia Polaków oraz uświadamia skalę uproszczeń występujących przy mówieniu o Arabach czy obcych w ogóle.

MATERIAŁY INTERNETOWE/INTERNET SOURCES

- Al-Dżazira: *Al-Dżazira będzie nadawać na Balkanach*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/al-dzazira-bedzie-nadawac-na-balkanach-6037438876144257a> (dostęp: 17.05.2020).
- Arabskie głosy: *Arabskie głosy ws. uchodźców w Europie*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/arabskie-glosy-ws-uchodzcow-w-europie-6027693218939521a> (dostęp: 17.05.2020).
- Francja zakazuje: *Francja zakazuje muzułmankom zasłaniania twarzy*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/francja-zakazuje-muzulmankom-zaslaniania-twarzy-6032734655657089a> (dostęp: 17.05.2020).
- Gdynia: *Gdynia. 10-letni Ibrahim uprowadzony. Policja uruchomiła Child Alert*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/gdynia-10-letni-ibrahim-uprowadzony-policja-uruchomila-child-alert-6479551311321217a> (dostęp: 17.05.2020).
- Imigranci: *Imigranci w Europie. Macedonia rozważa budowę ogrodzenia przeciwko uchodźcom*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/imigranci-w-europie-macedonia-rozważa-budowe-ogrodzenia-przeciwko-uchodzcom-6027693228577921a> (dostęp: 17.05.2020).
- Irak: *Irak: zginęła kolejna „wyzwolona” kobieta*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/irak-zginela-kolejna-wyzwolona-kobieta-6301977370465921a> (dostęp: 17.05.2020).
- Kurator: *Kurator do uczniów: „Brońcie się przed islamem”*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/kurator-do-uczniow-broncie-sie-przed-islamem-6294817128199809a> (dostęp: 17.05.2020).
- Małżeństwo z ofiarą: *Małżeństwo z ofiarą gwałtu już nie zwalnia od kary. Muzułmanie mają duży problem z obyczajowością*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/malzenstwo-z-ofiara-gwaltu-juz-nie-zwalnia-od-kary-muzulmanie-maja-duzy-problem-z-obyczajowoscia-6160407294613633a> (dostęp: 17.05.2020).

- Muzułmanie w Polsce: *Muzułmanie w Polsce. „Życie tutaj jest dżihadem”*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/muzulmanie=-w-polsce-zycie-tutaj-jest-dzihadem6027728982172289-a?sr01c-f1e45> (dostęp: 17.05.2020).
- Muzułmański post: *Muzułmański post i swojskie flaki. Oto ramadan w wersji polskiej*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/muzulmanski-post-i-swojskie-flaki-oto-ramadan-w-wersji-polskiej-6261919644808833a> (dostęp: 17.05.2020).
- Na giełdzie: „*Na giełdzie stoją 2 muzulmanki*”. *Zmyślona historia zalewa polski internet*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/na-gieldzie-stoja-2-muzulmanki-zmyslona-historia-zalewa-polski-internet-6140879733274241a> (dostęp: 17.05.2020).
- Nauczycielka: *Nauczycielka w muzulmańskiej chuście. Nie może uczyć w szkole podstawowej*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/nauczycielka-w-muzulmanskiej-chuscie-nie-moze-uczyc-w-szkole-podstawowej-6250227942017153a> (dostęp: 17.05.2020).
- Oryginalny pomysł: *Oryginalny pomysł Bogusława Liberadzkiego. „Wprowadzić jedną godzinę języka arabskiego”*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/oryginalny-pomysl-boguslaw-liberadzkiego-wprowadzic-jedna-godzine-jezyka-arabskiego-6133974890190465a> (dostęp: 17.05.2020).
- Polacy powinni: *Polacy powinni się za to wstydzić?* Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/polacy-powinni-sie-za-to-wstydzie-6037722248221825a> (dostęp: 17.05.2020).
- Prawo islamskie: *Prawo islamskie pozwala „lekko” uderzyć żonę. Rezultaty są straszne*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/prawo-islamskie-pozwala-lekko-uderzyc-zone-rezultaty-sa-straszne-6369533806503553a> (dostęp: 17.05.2020).
- Radykalizacja: *Radykalizacja muzulmańskich dzieci już w przedszkolu. Groziły innym dzieciom*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/radykalizacja-muzulmanskich-dzieci-juz-w-przedszkolu-grozily-innym-dzieciom-6157784529254529a> (dostęp: 17.05.2020).
- Salman Rushdie: *Salman Rushdie: czas skończyć z zaślepieniem wobec dżihadyzmu*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/salman-rushdie-czas-skonczyc-z-zaslepieniem-wobec-dzhihadyzmu-6131408835086465a> (dostęp: 17.05.2020).
- Spór o muzulmanki: *Spór o muzulmanki w burkini na basenie. Pływalnie wymagają określonych strojów kąpielowych z troski o higienę*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/spor-o-muzulmanki-w-burkini-na-basenie-plywalnie-wymagaja-okreslonych-strojow-kapielowych-z-troski-o-higiene-6027665649644673a> (dostęp: 17.05.2020).
- Władze Poznania: *Władze Poznania udostępnią lokal Arabom. Imam poznańskich muzulmanów nie kryje zaskoczenia*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/wladze-poznania-udostepnia-lokal-arabom-imam-poznanskich-muzulmanow-nie-kryje-zaskoczenia-6025257837720193a> (dostęp: 17.05.2020).
- Włosi za zakazem: *Włosi za zakazem noszenia burek w miejscach publicznych*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/wlosi-za-zakazem-noszenia-burek-w-miejscach-publicznych-6037438859620993a> (dostęp: 17.05.2020).
- Wyhodujemy radykałów: „*Wyhodujemy radykałów*”. *Polski muzulmanin o terroryzmie i uchodźcach*. Pobrano z: <https://wiadomosci.wp.pl/wyhodujemy-radykalow-polski-muzulmanin-o-terroryzmie-i-uchodzicach-6131011166554241a> (dostęp: 17.05.2020).

BIBLIOGRAFIA/REFERENCES

- Bartmiński, Jerzy. (1990). Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata. W: Jerzy Bartmiński (red.), *Językowy obraz świata* (s. 109–127). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, Jerzy. (2009). *Stereotypy mieszkają w języku. Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

- Bartmiński, Jerzy. (2012). *Językowe podstawy obrazu świata*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Doroszewski, Witold (red.). (1958–1969). *Słownik języka polskiego*. T. I–XI. Warszawa: PWN. [SJPDor]
- Dubisz, Stanisław (red.). (2003). *Uniwersalny słownik języka polskiego*. T. I–IV. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. CD-ROM. [USJP]
- Gajda, Stanisław. (1982). *Podstawy badań stylistycznych nad językiem naukowym*. Warszawa–Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Górak-Sosnowska, Katarzyna. (2007). *Perspektywy świata arabskiego w kontekście Milenijnych Celów Rozwoju*. Warszawa: Wydawnictwo Petit.
- Grzenia, Jan. (2000). *Komunikacja językowa w Internecie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Jabłońska, Marta. (2018). *Człowiek w cyberprzestrzeni. wprowadzenie do psychologii Internetu*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kaczorowski, Bartłomiej (red.). (2009). *Encyklopedia powszechna PWN*. T. II. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. [EPWN]
- Kita, Małgorzata, Loewe, Iwona (red.). (2016). *Język w internecie. Antologia*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Kurdyła, Tomasz. (2014). Jak *Hauczok z Kapconem* – rzecz o gwarowych przezwiskach mieszkańców sąsiednich wsi. W: Elżbieta Rudnicka-Fira, Marzena Błasiak-Tytuła (red.), *Język w środowisku wiejskim. T. II: Gwara – społeczeństwo – kultura* (s. 105–120). Kraków: Wydawnictwo Collegium Columbinum.
- Kurdyła, Tomasz, Liszka, Magdalena, Zachacz, Magdalena. (2015). Słowniczek gwarowych przezwisk sąsiedzkich z Polski południowo-wschodniej. W: Małgorzata Pachowicz (red.), *Żywa gwara. Rozważania o gwarach polskich na początku XXI wieku* (s. 37–68). Tarnów: Wydawnictwa Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej.
- Media online. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_053_17.PDF (dostęp: 17.05.2020).
- Niewiara, Aleksandra. (2000). *Wyobrażenia o narodach w pamiętnikach i dziennikach z XVI–XIX wieku*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Nydell, Margaret Kleffner. (2018). *Understanding Arabs: A Guide for Modern Times*. Boston: Nicholas Breal Publishing.
- Omyła-Rudzka, Małgorzata. (2012). *Komunikat z badań. Stosunek Polaków do innych narodów*. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_022_12.PDF (dostęp: 17.05.2020).
- Omyła-Rudzka, Małgorzata. (2017). *Komunikat z badań. Stosunek do innych narodów*. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2017/K_021_17.PDF (dostęp: 17.05.2020).
- Omyła-Rudzka, Małgorzata. (2019). *Komunikat z badań. Stosunek do innych narodów*. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2019/K_017_19.PDF (dostęp: 17.05.2020).
- Oskiera, Agnieszka. (2011). Stereotyp Araba w świetle badań ankietowych. *Białostockie Archiwum Językowe II*, s. 147–159.
- Pisarkowa, Krystyna. (1976). Konotacje semantyczne nazw narodowości. *Zeszyty Prasoznawcze, I(67)*, s. 5–26.
- Pyżalski, Jacek. (2012). *Agresja elektroniczna i cyberbullying jako nowe ryzykowne zachowania młodzieży*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Strzeszewski, Michał. (2005). *Komunikat z badań. Stosunek do innych narodów*. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2005/K_001_05.PDF (dostęp: 17.05.2020).
- Strzeszewski, Michał. (2007). *Komunikat z badań. Sympatia i niechęć do innych narodów*. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2007/K_144_07.PDF (dostęp: 17.05.2020).
- Strzeszewski, Michał. (2008). *Komunikat z badań. Stosunek Polaków do innych narodów*. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_193_08.PDF (dostęp: 20.05.2020).

- Switat, Mustafa. (2015). Społeczność arabska w Polsce. Fakty i mity. Raport z badań terenowych. *Przegląd Orientalistyczny*, 3–4, s. 223–233.
- Switat, Mustafa. (2017). An “Alien” or a Stranger Indeed? *Acta Universitatis Sapientiae. Social Analysis*, 7, s. 41–58.
- Switat, Mustafa. (2018). Polsko-arabskie podróże. Stracone szanse i profity. *Przegląd Orientalistyczny*, 1–2, s. 115–126.
- Tyrpa, Anna. (2011). *Cudzoziemcy i obce kraje w dialektach polskich*. Kraków: Wydawnictwo Lexis.
- Urbańczyk, Stanisław (red.). (1978). *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. [EWoJP]
- Versteegh, Kees, Eid, Mushira, Elgibali, Alaa, Woidich, Manfred, Zaborski, Andrzej (red.). (2006–2009). *Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*. Vol. I–V. Leiden–Boston: Brill. [EALL]
- Wądołowska, Katarzyna. (2010). *Komunikat z badań. Stosunek Polaków do innych narodów*. Pobrano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2010/K_012_10.PDF (dostęp: 17.05.2021).
- Wilkoń, Aleksander. (1987). *Typologia odmian językowych współczesnej polszczyzny*. Katowice: Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.
- Winiarska, Justyna. (2020). Niechciani obcy – imigranci w świetle komentarzy internetowych. *LingVaria*, 2(30), s. 159–174.
- Zgólkowa, Halina (red.). (1994–2005). *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*. T. I–L. Poznań: Wydawnictwo „Kurpisz”. [PSWP]
- Żmigrodzki, Piotr (red.). *Wielki słownik języka polskiego*. Pobrano z: <https://wsjp.pl/> (dostęp: 17.05.2020). [WSJP]

Data zgłoszenia artykułu: 28.09.2021

Data zakwalifikowania do druku: 14.11.2021